

РОЗДІЛ IV

Етнолінгвістика. Лінгвокультурологія. Крос-культурна комунікація. Взаємодія мов. Контрастивна лінгвістика. Типологія мов

УДК 811.161.2'37+811.161.1'37+811.111'37+811.112.2'37

Тетяна Бондар

Бінарність базових вербалізаторів концепту ДОРОГА/ROAD/WEG в українській, російській, англійській та німецькій мовах

У статті показано, що однією з характерних ознак маніфестації концепту ДОРОГА/ROAD/WEG в українській, російській, англійській та німецькій мовах є наявність не одного, а двох основних лексем-вербалізаторів. Дані тлумачних словників засвідчують, що лексикографи відчують повну тотожність базової семантики українських лексем *дорога* та *шлях*, російських лексем *дорога* та *путь*, англійських *road* і *way*, німецьких *Weg* і *Bahn*. Цей факт слугує доказом бінарності базових вербалізаторів концепту ДОРОГА/ROAD/WEG.

Ключові слова: концепт, вербалізатор, бінарність, синонім, лінгвокультура.

Постановка наукової проблеми та її значення. Концепт ДОРОГА один із найдавніших у лінгвокультурах різних народів. Дорога з'явилася в людській культурі як компонент матеріального середовища, що мала лише функціональне призначення – просторову комунікацію. Але вже на ранніх етапах розвитку етнічних культур вона набула смислового наповнення й перетворилася у «духовний феномен». Для людини дорога, як жоден інший культурний елемент, реально і символічно втілює ідею просторово-часового злиття. Тому концепт ДОРОГА виступає одним із основних концептів у культурі, за допомогою яких осмислюються такі категорії, як Буття, Життя, Смерть, Простір, Час тощо. Цей концепт належить до культурних констант, оскільки він існує й активно інтерпретується в культурах різних народів незалежно від етапу їхнього історичного розвитку, географічного положення й устрою суспільства.

Найкращий доступ до вивчення концептів дає мова, оскільки вона є однією з основних ознак нації та виражає культуру народу, який нею розмовляє. Глибоке культурне вкорінення концепту ДОРОГА у свідомість представників різних лінгвокультур зумовлює типологічні збіги у формах мовної репрезентації цього концепту. До них, зокрема, у слов'янських та германських мовах належать розвинена полісемія, типологічно однакові метафоричні перенесення базових лексем, наявність численних сталих виразів з базовими лексемами тощо.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Концепту ДОРОГА та його мовним втіленням присвятили свої роботи низка науковців: Л. Г. Невська, Т. М. Ніколаєва, І. О. Седакова, Т. В. Цив'ян, Н. Д. Арутюнова, Т. Б. Щепанська, О. О. Іполітов, Т. В. Радзівська, Я. Адамовський та ін. Зазначимо, що концепт ДОРОГА досліджується в аспекті різних наукових галузей: з позиції етнології, фольклористики, культурології, художньої літератури. Однак повного опису цього важливого і багатоаспектного концепту та його вербалізаторів поки що не здійснено.

Мета і завдання статті. Об'єктом нашого дослідження є парні лексеми *дорога – шлях*, *дорога – путь*, *road – way*, *Weg – Bahn*, які виступають основними вербалізаторами концепту ДОРОГА / ROAD / WEG в українській, російській, англійській та німецькій мовах.

Мета дослідження – довести бінарність базових лексем-вербалізаторів концепту ДОРОГА/ROAD/WEG у досліджуваних мовах.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Основною характерною ознакою маніфестації концепту ДОРОГА/ROAD/WEG у слов'янських і германських мовах є наявність не одного, а двох основних лексем-вербалізаторів: в українській мові це лексеми *дорога*, *шлях* (пор. *Долиною по куряній **дорозі** вертають з піль селяни* (У. Самчук «Марія»); *Загуб мотор, курява застелила **шлях**, що вів з села* (М. Чабанівський «Вірний»)), у російській мові – *дорога*, *путь* (пор. ***Дорога** шла обочиной леса, под колёса попадали оголённые корни, кочки, самосвал прыгал* (В. Шукшин «Калина красная»); ***Путь** от церкви к Иордани будет посыпан елками и можжевелником* (А. Чехов «Художество»)), в англійській мові такими лексемами є *road* та *way* (пор. *Ahead of him, beside the **road**, a scrawny, dusty willow tree cast a speckled shade. Joad could see it ahead of him, its poor branches curving over the **way**, its load of leaves tattered and scraggly as a molting chicken* (J. Steinbeck «The Grapes of Wrath»)); у німецькій мові наявні лексеми *Weg* і *Bahn* (пор. *Sehr weit hinter der Mulde einer Sandgrube brannten Lichter, und vorne, wo der Weg verlief, fuhr ein Mann auf einem Fahrrad vorbei. Der Lichtkegel taumelte über den holprigen **Weg** und schnitt ein kleines dunkles Dreieck aus dem Himmel heraus, dessen eine Seite offen war* (H. Böll «Und sagte kein einziges Wort»); *Von dem weißen Streifen lasse ich meinen Blick achteraus führen. Eine lange, wenige Meter breite **Bahn** zeichnet unseren Weg* (L.-G. Buchheim «Das Boot»)).

Як правило, ці лексеми описані у синонімічних словниках як близькі за змістом та часто як взаємозамінні синоніми. Тлумачні словники зазвичай подають для основних значень цих лексем близькі дефініції, причому, як правило, одна з бінарних лексем пояснюється через іншу. Зокрема, цю тенденцію можна добре простежити за тлумачними словниками російської мови, створеними у різні століття (від XVIII до XX).

Так, ще в «Словаре Академии Российской», першому тлумачному словнику російської мови (1789–1794), лексема *дорога* тлумачиться за допомогою ключового слова *путь*: «*Дорога – **путь**, протяжение по поверхности земной, по которому ездят или ходят от одного места к другому*» [5, с. 188]. Лексемі *путь* визначено у тому ж словнику через лексему *дорога*: «*Путь – **дорога**, ведущая от одного места к другому*» [6, с. 739].

В «Толковом словаре живого великорусского языка» В. І. Даля розміщене таке визначення лексеми *дорога*: «*Дорога – ездочья полоса; накатанное или нарочно подготовленное различным образом протяженье, для езды, для проезда или прохода; **путь**, стезя; направленье и расстояние от места до места; самая езда или ходьба, путина, путешествие*» [2, с. 473]. Схожу дефініцію у цьому словнику має і лексема *путь*: «*Путь – **дорога**, ездочья, накатанная полоса, ходочья тропа <...>. Самая езда, ходьба, плаванье, и время, срок, нужный для проезда, прохода, проведенный в дороге*» [3, с. 543]. Звернімо увагу, що знову обидві бінарні лексеми тлумачаться одна через іншу.

Картина сучасної російської лексикографії була б неповною без «Толкового словаря русского языка» за редакцією Д. М. Ушакова, вперше виданого у 1935–1940 рр. Словник подає такі тлумачення лексем *дорога* та *путь*: «*Дорога – 1. **Путь** сообщения; полоса земли, предназначенная для передвижения. 2. Место, по которому надо пройти или проехать (разг.). 3. Путешествие, поездка. 4. Направление, **путь** следования, маршрут. 5. Средства достижения какой-н. цели (книжн.)*» [13, стб. 1560]; «*Путь – 1. Полоса земли, предназначенная, приспособленная для передвижения, то же, что **дорога** в 1 знач. 2. То же, что **дорога** во 2 знач. <...> 5. Путешествие, поездка, движение. 6. Направление, маршрут. 8. Средство, способ достижения чего-н.*» [14, стб. 1390]. Як видно з наведених дефініцій, лексеми *дорога* та *путь* мають п'ять тотожних значень.

В «Словаре русского языка» С. І. Ожегова (перше видання 1949 р.) теж подано подібні визначення лексем *дорога* і *путь*. Більше того, у словниковій статті *Путь* замість тлумачення лексеми розміщені просто відсилки до статті *Дорога*. Пор. тлумачення лексем у цьому словнику: «*Дорога – 1. Полоса земли, предназначенная для передвижения, **путь** сообщения. 2. Место, по которому надо пройти или проехать, **путь** следования. 3. Путешествие; пребывание в пути. 4. *перен.* Образ действительности, направление деятельности»; «*Путь – 1. То же, что **дорога** (в 1 знач.). 2. Место, линия в пространстве, где происходит передвижение, сообщение <...>. 4. То же, что **дорога** (во 2, 3 и 4 знач.)*» [4, с. 143, 516].*

Тенденція подавати майже тотожні тлумачення для бінарних лексем *дорога* і *путь* простежуємо й у пізніших академічних словниках російської мови. Так, укладачі «Словаря современного русского

літературного мови в 17-ти томах» (1950–1965 рр.) виділяють чотири основні значення лексеми *дорога* і вісім значень лексеми *путь*. Три основні значення й одне підзначення слова *дорога* близькі до чотирьох лексико-семантичних варіантів лексеми *путь*. Пор.: «*Дорога* – 1. Полоса землі, служача для їзди і ходьби. 2. Направлення, *путь* следования // Место для прохода; проход. 3. Процес їзди, передвиження; поїздка, путешествие» [9, с. 1004–1006]; «*Путь* – 1. Полоса землі, служача для передвиження (їзди, ходьби); *дорога*. 2. Место, по которому можно или нужно пройти, проехать; проход. 3. Линия движения в какую-либо сторону, к какому-либо месту (обычно заранее определенному, намеченному); направление. 4. Процесс їзди, передвиження; поїздка, путешествие» [10, с. 1755–1758].

В «Словаре русского языка» за редакцією А. П. Євгенєвої (вперше виданому у 1957–1960 рр.) виявляємо чотири практично однакові визначення для слів *дорога* і *путь*: «*Дорога* – 1. Полоса землі, служача для їзди і ходьби. 2. Место для прохода, проезда. 3. Путешествие; поїздка. 4. Направление, *путь* следования» [7, с. 432]; «*Путь* – 1. Полоса землі, служача для їзди і ходьби, *дорога*. 2. Место для прохода, проезда <...>. 5. Передвижение куда-л., поїздка, путешествие. 6. Направление, маршрут» [8, с. 565].

У «Большом толковом словаре русского языка» (перше видання 1998 р.) тлумачення лексем *дорога* і *путь* дуже схожі на дефініції, подані у вищезгаданих лексикографічних джерелах. Так, *дорога* визначена як «1. Полоса землі, служача для їзди і ходьби // *Путь*, по которому происходит передвижение, сообщение. 2. Место для прохода, проезда. 3. Передвижение; путешествие, поїздка. 4. Направление, *путь* следования. 5. Направление деятельности, *путь* развития. 6. Средство к достижению чего-л.» [1, с. 277]. Лексема *путь* має декілька однакових із лексемою *дорога* дефініцій. Згідно з даними цього словника, *путь* – це «1. Полоса землі, служача для передвиження (їзди і ходьби); *дорога* <...>. 3. Пространство, по которому осуществляется транспортное сообщение. 4. Место для прохода, проезда куда-л. 5. Расстояние, которое проходит или проезжает кто-л. <...>. 7. Передвижение куда-л.; поїздка, путешествие. 8. Направление движения, маршрут. 9. Направление деятельности, развития кого-, чего-л. 10. Средство, способ достижения чего-л.» [1, с. 1049].

Отже, аналіз словникових дефініцій російських лексем *дорога* та *путь* засвідчує, що ці лексеми мають близькі, а іноді й тотожні значення. Саме тому часто одна з бінарних лексем тлумачиться через іншу. Це дає нам підстави вважати обидві лексеми вербалізаторами того самого концепту ДОРОГА в російській лінгвокультурі.

Тенденція описувати бінарні лексеми одну через іншу, а також давати їм близькі дефініції простежуємо і в українській, англійській та німецькій лексикографії.

Так, за даними «Словника української мови», лексеми *дорога* та *шлях* мають чотири спільних лексико-семантичних варіантів. *Дорога* тлумачиться таким чином: «1. Смуга землі, по якій їздять і ходять. 2. Місце для проходу, проїзду. // *перен.* Доступ куди-небудь, можливість потрапити куди-небудь. 3. Перебування в русі, йдучи або їдучи куди-небудь <...>. 5. Правильний напрямок діяльності, *шлях* розвитку» [11, с. 378–379]. Тих самих значень може набувати і лексема *шлях*, адже, згідно з даними словника, *шлях* – це «1. Смуга землі, призначена для їзди та ходіння; *дорога*. 2. Місце для проходу, проїзду; прохід. // *перен.* Доступ кудись, до кого-, чого-небудь, можливість досягти чогось. 3. Напрямок руху в який-небудь бік, до якогось відомого або наміченого місця. // *перен.* Напрямок діяльності кого-, чого-небудь. 4. Процес їзди, ходьби і т. ін. куди-небудь; перебування в русі певний час» [12, с. 493–494].

Самуель Джонсон у своєму знаменитому тлумачному словнику англійської мови «A Dictionary of the English Language», вперше виданому в 1755 р., визначає лексему *road* через *way*, а слово *way* тлумачить, використовуючи лексему *road*. У цьому словнику знаходимо такі дефініції досліджуваних лексем: «*Road* is a large *way*, path», «*Way* is the *road* in which one travels» [17, с. 622, 814].

У тлумачному словнику А. Хорнбі «A Learner's Dictionary of Current English» (перше видання 1948 р.) подано три близькі значення лексем *road* і *way*: «*Road* is 1. specially prepared *way*, publicly or privately owned, between places for the use of pedestrians, riders, vehicles, etc. <...>. 3. one's *way* or route. 4. *way* of getting (to)» [16, с. 354]; «*Way* is 1. *road*, street, path, etc. 2. route, *road* (to be) used (from one place to another) <...>. 4. method or plan; course of action» [16, с. 1133–1134].

Зазначимо, що в сучасній англійській мові відбулося зміщення акцентів у парадигмі лексичних значення мовних одиниць *road* та *way*. Серед лексико-семантичних варіантів лексеми *way* першу

позицію часто посідає таке значення лексеми, як 'спосіб, метод', а значення 'дорога, смуга землі' відходить на другий план. Проте компонент *way* присутній у багатьох складних лексемах на позначення дороги (наприклад, *freeway, highway, motorway* тощо), і бінарні лексеми все одно пояснюються одна через іншу. Так, в «Oxford Advanced Learner's Dictionary» (2010 p.) розміщені такі визначення лексем *road* та *way*: «*Road* is 1. a hard surface built for vehicles to travel on <...>. 3. the **way** to achieving sth.» [19, с. 1325]; «*Way* is 1. a method, style or manner of doing sth. <...> 4. a route or **road** that you take in order to reach a place <...> 6. a **road**, path or street for travelling along» [19, с. 1741]. Схожий опис лексем виявляємо ще в одному ґрунтовному тлумачному словнику англійської мови «Longman Dictionary of Contemporary English» (2005 p.). Згідно з даними цього словника, *road* – це «1. a specially prepared hard surface for cars, buses, bicycles etc to travel on» [18, с. 1423]; лексема *way* тлумачиться як «1. a method that you use to do or achieve something <...>. 3 а) **road**, path, direction etc that you take in order to get to a particular place» [18, с. 1864].

Укладачі німецьких тлумачних словників теж подають для лексем-вербалізаторів концепту WEG близькі значення і використовують при цьому лексему *Weg* для тлумачення основного значення лексеми *Bahn* і, навпаки, *Bahn* – для пояснення значення лексеми *Weg*. Так, згідно з даними словника Герхарда Варіга «Deutsches Wörterbuch», вперше виданого у 1966 р., основним значенням німецької лексеми *der Weg* є «festgetretene oder leicht befestigte **Bahn** zum Gehen; Verkehrsbahn, Verkehrsstrecke» [20, с. 1351], в той час як *Bahn* визначається як «glatter **Weg**, ebene Strecke <...>; **Weg**, Verlauf» [20, с. 246]. В універсальному словнику німецької мови видавництва Дуден «Duden Deutsches Universalwörterbuch» подані такі визначення лексем: *Weg* – «etwas, was wie eine Art Streifen – im Unterschied zur Straße meist nicht asphaltiert oder gepflastert – durch ein Gebiet, Gelände führt und zum Begehen [u. Befahren] dient» [15, с. 1718]; *Bahn* – «**Weg**, den sich jemand, etwas (durch unwegsames Gelände oder Ähnliche) bahnt» [15, с. 201]. Як бачимо, основні значення лексем *Weg* та *Bahn* однакові.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, визначна культурна роль концепту ДОРОГА/ROAD/WEG у різних лінгвокультурах, його базовий характер (зокрема, у слов'янських та германських культурах), тісний зв'язок з життям кожного народу з початків його історії зумовили деякі універсальні лінгвістичні риси вербалізаторів цього концепту. Попри суттєві відмінності між етнічними культурами в минулому, в українській, російській, англійській та німецькій мовах проявляється значна подібність у маніфестації концепту ДОРОГА/ROAD/WEG, зокрема у бінарності базових лексем-вербалізаторів досліджуваного концепту.

Наведені дані тлумачних словників російської, української, англійської та німецької мов засвідчують, що лексикографи (автори та редактори словників) відчують повну тотожність базової семантики українських лексем *дорога* та *шлях*, російських *дорога* та *путь*, англійських *road* і *way*, німецьких *Weg* і *Bahn*. Цей факт є доказом того, що в українській, російській, англійській та німецькій лінгвокультурах наявні по два основних засоби мовної об'єктивації концепту ДОРОГА/ROAD/WEG.

Водночас специфіка кожної лінгвокультури накладає свої особливі риси на характер мовних одиниць, що слугують для вербалізації досліджуваного концепту. Лінгвоспецифічні особливості мовної об'єктивації концепту будуть предметом дослідження наших подальших розвідок.

Джерела та література

1. Большой толковый словарь русского языка / ред. С. А. Кузнецов. – СПб. : Норинт, 2000. – 1536 с.
2. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4-х т. / В. И. Даль. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1955–1956. – Т. 1. – 700 с.
3. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4-х т. / В. И. Даль – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1955–1956. – Т. 3. – 556 с.
4. Ожегов С. И. Словарь русского языка : ок. 57000 слов / С. И. Ожегов / под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 20-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1988. – 750 с.
5. Словарь Академии Российской. Ч. II [Электронный ресурс]. – СПб. : Императ. акад. наук, 1809. – 1178 с. – Режим доступа : <http://www.runivers.ru/lib/book3173/10108/-BookContents5>
6. Словарь Академии Российской. Ч. V [Электронный ресурс]. – СПб. : Императ. акад. наук, 1822. – 1142 с. – Режим доступа : <http://www.runivers.ru/lib/book3173/10108/-BookContents5>
7. Словарь русского языка : в 4-х т. / АН СССР, Ин-т рус. яз. ; под ред. А. П. Евгеньевой. – 3-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1985–1988. – Т. 1. – 1985. – 696 с.
8. Словарь русского языка : в 4-х т. / АН СССР, Ин-т рус. яз. ; под ред. А. П. Евгеньевой. – 3-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1985–1988. – Т. 3. – 1987. – 752 с.

9. Словарь современного русского литературного языка : в 17-ти т. / под ред. В. И. Чернышёва. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1954. – Т. 3.
10. Словарь современного русского литературного языка : в 17-ти т. / под ред. В. И. Чернышёва. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1961. – Т. 11.
11. Словник української мови : в 11-ти т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 2. – 1971. – 550 с.
12. Словник української мови : в 11-ти т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 11. – 1980. – 700 с.
13. Толковый словарь русского языка : в 4-х т. / под ред. Д. Н. Ушакова. – М. : ООО «Изд-во “Астрель”», 2000. – Т. 1. – 848 с.
14. Толковый словарь русского языка : в 4-х т. / под ред. Д. Н. Ушакова. – М. : ООО «Изд-во “Астрель”», 2000. – Т. 3. – 720 с.
15. Duden Deutsches Universalwörterbuch / hrsg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1996. – 1816 s.
16. Hornby A. S. A Learner's Dictionary of Current English / A. S. Hornby, E. V. Gatenby, H. Wakefield. – М. : Сигма-пресс, 1996. – 1200 с.
17. Johnson Samuel. A Dictionary of the English : in which the words are deducted from their originals, explained in their different meanings and authorized by the names of the writers in whose works they are found / Samuel Johnson. – London : Printed for C. & J. Rivington [etc.], 1826. – 832 p.
18. Longman Dictionary of Contemporary English / 4th edition. – Edinburgh : Longman, 2005. – 1950 p.
19. Oxford Advanced Learner's Dictionary / 8th edition. – Oxford : Oxford University Press, 2010. – 1796 p.
20. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch / G. Wahrig. – Gütersloh : Bertelsmann Lexikon Verlag, 1997. – 1420 s.

Бондар Татьяна. Бинарность базовых вербализаторов концепта ДОРОГА/ROAD/WEG в украинском, русском, английском и немецком языках. В средствах языковой манифестации концепта ДОРОГА/ROAD/WEG в украинском, русском, английском и немецком языках обнаруживается значительное типологическое сходство. Прежде всего отмечается наличие двух базовых лексем – вербализаторов концепта (укр. *дорога – шлях*, русск. *дорога – путь*, англ. *road – way*, нем. *Weg – Bahn*), которые могут рассматриваться как смысловые эквиваленты. Это подтверждают и данные толковых словарей исследуемых языков. В статье показано, что лексикографы (авторы и редакторы словарей) чувствуют полную тождественность базовой семантики парных лексем в украинском, русском, английском и немецком языках. Этот факт служит доказательством бинарности базовых вербализаторов концепта ДОРОГА/ROAD/WEG в исследуемых языках.

Ключевые слова: концепт, вербализатор, бинарность, синоним, лингвокультура.

Bondar Tetiana. Binariness of Basic Verbalizers of the Concept ДОРОГА/ROAD/WEG in the Ukrainian, Russian, English and German Languages. The article deals with typological similarity of main verbalizers of the concept ДОРОГА/ROAD/WEG in the Ukrainian, Russian, English and German languages. The author draws attention to the fact that there are two basic lexemes for the concept representation in each of the four languages. They are *дорога – шлях* in Ukrainian, *дорога – путь* in Russian, *road – way* in English and *Weg – Bahn* in German. These lexemes can be looked upon as semantic equivalents. Lexicographers (authors and editors of explanatory dictionaries) feel a complete semantic identity of binary lexemes. This fact proves binariness of the basic language representatives of the concept ДОРОГА/ROAD/WEG in two Slavic and two Germanic languages.

Key words: concept, verbalizer, binary, synonym, linguoculture.

Стаття надійшла до редколегії
03.04.2014 р.

УДК 811.112.2'42

Олена Бондарчук

Лінгвокультурний типаж «Aussteiger»: асоціативне опитування

У статті досліджено асоціативне опитування носіїв мови як інструмент дослідження лінгвокультурного типажу «Aussteiger». Образна складова частина актуалізується такими асоціативними ознаками, які формують соціолінгвістичний паспорт ЛК типажу: зовнішність, риси характеру й діяльність. Найяскравіше представлені риси характеру й діяльність, які підкреслюють альтернативність *Aussteiger*. Досліджена когнітивна метафора підкреслює домінанти в образі ЛК типажу.

Ключові слова: концепт, лінгвокультурний типаж, паспорт, образна складова частина, асоціативне опитування, асоціативна ознака, Aussteiger.